

Richard Sendi

Funkcionalna oviranost in odprava ovir v bivalnem prostoru – razmere v Sloveniji

POVZETEK

Leta 2006 je generalna skupščina Združenih narodov sprejela Konvencijo o pravicah oseb s funkcionalnimi oviranostmi, ki izhaja iz načel ustavne listine Združenih narodov. Njen namen je spodbujati, varovati in osebam s funkcionalnimi oviranostmi zagotavljati polno in enakopravno uživanje vseh človekovih pravic in temeljnih svoboščin – vključno s pravico do dostopa brez vsakršnih ovir v bivalnem prostoru. Članek povzema rezultate analize stanja in nekatere rešitve, ki so rezultat raziskovanja Urbanističnega inštituta RS na tem področju.

Ključne besede: dostopnost, funkcionalna oviranost, grajene ovire, komunikacijske ovire, Urbanistični inštitut RS

AVTOR: Richard Sendi je raziskovalec na Urbanističnem inštitut RS. Njegova področja dela so stanovanjske študije in odprava ovir v bivalnem prostoru.

ABSTRACT

Functional disability and the elimination of barriers in the living environment – the Slovenian situation

In 2006, The United Nations General Assembly adopted the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, based on the principles of the Charter of the United Nations. The purpose of the present Convention is to promote, protect and ensure the full and equal enjoyment of all human rights and fundamental freedoms, including the right to access in the living environment that is free of all forms of barriers. The article presents a summary of the results on the analysis of the situation in Slovenia, briefly describing also some of the solutions that have been implemented, in this area, as a result of the research work of the Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia.

Key words: accessibility, functional impairment, built barriers, communication barriers, Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia.

AUTHOR: Richard Sendi is a researcher at the Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia. He specialises in housing studies and the elimination of barriers in the living environment.

1 OPREDELITEV POJMOV

1.1 FUNKCIONALNA OVIRANOST

Svetovna zdravstvena organizacija v tej zvezi opredeljuje tri različne izraze, in sicer oviranost (ang. impairment), invalidnost (ang. disability) ter hendikepiranost (ang. handicap) (WHO, 1980).

Oviranost je vsaka izguba oz. abnormalnost fizikalne, fiziološke ali anatomske strukture oz. funkcije. Oviranosti so motnje na ravni organa, ki vključuje na primer tako okvaro ali izgubo uda, organa ali telesne strukture kakor tudi okvaro oz. izgubo mentalne funkcije. Primeri oviranosti po tej definiciji so slepota oz. slabovidnost, gluhost oz. naglušnost, izguba vida, paraliziranost kakega uda, umska prizadetost, izguba govora ipd.

Invalidnost je stanje, ki nastane zaradi omejevanja oz. nesposobnosti opravljati določene aktivnosti na način ali v obsegu, ki se za posameznika smatra za normalno. Izraz opisuje stanja funkcionalne omejenosti oz. preprečitve aktivnosti človeka kot posledica oviranosti. Invalidnost je motnja v funkcioniranju na ravni človeka. Primeri invalidnosti so med drugim poslabšan vid, govor ali sluh, oteženo gibanje ali hoja po stopnicah, oteženo prijemanje, iztegovanje, kopanje, hranjenje, osebna nega ipd.

Hendikepiranost je prikrajšanost posameznika, ki nastane kot posledica oviranosti ali invalidnosti, ki omejuje ali preprečuje posameznika pri opravljanju določene aktivnosti, ki se sicer smatra za normalno glede na starost, spol, socialne in kulturne dejavnike. Te prikrajšanosti se manifestirajo pri interakcijah posameznika v specifičnih okoljih in kulturah. Primeri hendikepiranosti so priklenjenost na posteljo ali omejenost na dom, nezmožnost uporabljati javni prevoz in socialna izključenost.

Pojma **funkcionalna oviranost**, ki je glavna tema tega prispevka, Svetovna zdravstvena organizacija ne definira posebej, zato za namen tega prispevka postavljamo definicijo, ki smiselno zajema zgoraj omenjene posamezne definicije. Funkcionalna oviranost je stanje, pri katerem je začasno ali trajno oteženo oz. preprečeno normalno delovanje kakega dela telesa. Obstajajo različne oblike funkcionalne oviranosti – od lažjih izgub telesne funkcije do popolne invalidnosti. Pri tem je treba poudariti, da se funkcionalna oviranost ne nanaša le na fizične omejitve, ampak tudi na kognitivne in emocionalne.

Razen funkcionalne oviranosti, ki se nanaša na zdravstveno stanje, obstajajo tudi druge oblike oviranosti, ki nastanejo kot rezultat neustrezne postavitve predmetov oz. objektov v prostor. Te ponavadi imenujemo **grajene ovire**.

1.2 OBLIKE FUNKCIONALNE OVIRANOSTI

Marija Vovk (2000), ki je kot raziskovalka na Urbanističnem inštitutu RS prva v Sloveniji temeljito obravnavala tematiko načrtovanja prostora brez grajenih ovir, je našela pet glavnih skupin in z njimi povezanih oblik funkcionalne oviranosti:

- ljudje s prizadetostjo vida,
- ljudje s prizadetostjo sluha,
- ljudje, ki uporabljajo invalidski voziček,

- ljudje, ki se težko gibljejo,
- ljudje s prizadeto funkcijo rok in ljudje nenavadnih telesnih mer.

Osebe z zgoraj naštetimi oblikami funkcionalne oviranosti v tem prispevku imenujemo **invalidi**. Razen naštetih Vovkova opredeljuje šečasne oblike funkcionalne oviranosti, med katere uvršča ljudi z otroškimi vozički, male otroke, noseče ženske, ljudi z mavčno oblogo in ljudi, ki so obloženi s prtljago.

1.3 OVIRE V BIVALNEM PROSTORU

Ovire v bivalnem prostoru delimo v dve kategoriji: **ovire grajenega okolja in komunikacijske ovire**.

Ovire grajenega okolja se nanašajo na arhitektonske in tehnološke ovire. Grajeno okolje se v tem prispevku nanaša na načrtovanje in gradnjo javnih in zasebnih zgradb ter na načrtovanje, razvoj in vzdrževanje javnih površin (parkov, gozdov ipd.) in zasebnih površin v mestnem (urbanem), primestnem (suburbanem) in podeželskem (ruralnem) prostoru. Po Mariji Vovk ovire grajenega okolja delimo na **ovire zunanjega prostora in ovire notranjega prostora**.

Ovire zunanjega prostora so na primer ovire na cestah, trgih in drugih javnih površinah (cestni robniki, prometni otoki, prehodi za pešce, parkirni prostori, podhodi, nadhodi, načini premagovanja višinskih razlik, prestrmi nakloni, neustrezna uporaba materialov, neprehodnost, neurejene poti, preozki prehodi in podobno). Med ovirami zunanjega prostora štejemo tudi ovire v javnem potniškem prometu (vstop v vozilo in izstop, dostop do postajališč ali postaj, elementi cestne opreme, zvočna prometna signalizacija itd.).

Ovire notranjega prostora so tiste, ki preprečujejo dostop v objekt in onemogočajo ali otežujejo njegovo uporabo. Mednje štejemo na primer preozka vrata, pretežka vrata, vrtljiva vrata, stopnice, tla, na katerih drsi, ozke hodnike, premajhne oz. nesmotrno urejene stanovanjske prostore, neustrezno urejene sanitarne prostore, neustrezno oblikovano opremo, kot so držala, ograje in podobno.

Komunikacijske ovire se nanašajo na sisteme za prenos in izmenjavo informacij ter na sisteme za izvajanje množičnega komuniciranja, kot so radio, televizija, časopisi, internet, različne oblike podajanja informacij v javnih prostorih in podobno. Tipični primeri komunikacijskih ovir so odsotnost tolmačev, taktilnih informacij, indukcijskih zank, podnapisov, prikazovalnikov in zvočnih signalizacij, tiskane informacije, ki niso napisane tudi v Braillovi pisavi, zastekljena oz. zatemnjena okna v sprejemnih prostorih, neprimerna osvetlitev prostorov, neprimerno ozvočenje prostorov in težave pri komuniciranju z drugimi ljudmi.

Zgoraj našete in podobne ovire otežujejo ali celo preprečujejo ljudem s težjimi oblikami funkcionalne oviranosti polno vključevanje v družbo in samostojno opravljanje vsakdanjih aktivnosti.

2 ODPRAVA OVIR V BIVALNEM PROSTORU

2.1 IZHODIŠČA

Temeljno izhodišče pri obravnavanju problematike in izvajanju aktivnosti za odpravo ovir v bivalnem prostoru mora biti spoznanje, da je treba vse napore vložiti v ustvarjanje in doseganje okolja, ki je prosto dostopno **invalidom**, torej skupinam ljudi s težjo funkcionalno oviranostjo. **Odprava ovir za invalide pomeni odpravo ovir tudi za vse ostale kategorije ljudi s funkcionalno oviranostjo.**

Sklicujoč se na podatke Svetovne zdravstvene organizacije, je Statistični urad RS leta 2014 objavil, da število invalidov po svetu stalno narašča, in nadaljeval:

»Naraščanje števila invalidov je v glavnem posledica staranja prebivalstva (vedno večji je delež starejših invalidov in čedalje daljša je življenjska doba starajočih se invalidov) in pogostejšega pojavljanja kroničnih bolezni, kot so sladkorna bolezen, srčno-žilne bolezni, rakava obolenja in duševne motnje. Že zdaj je več kot milijarda ljudi, ki živijo z različno obliko invalidnosti, od teh jih skoraj 200 milijonov doživlja precejšnje težave pri svojem delovanju. Več kot 45 milijonov ljudi v Evropi (povprečno kar vsak šesti med nami), starih od 15 do 64 let, ima dolgotrajne težave ali status invalida.« (SURS, 2014)

Akcijski program za invalide 2014–2021 pa navaja:

»Več kot 15 % vseh prebivalcev Evropske unije je invalidov, v Sloveniji pa se okvirna ocena deleža invalidov giblje okoli 12–13 % celotnega prebivalstva, kar se torej ne razlikuje bistveno od ocene v EU. Od tega ima 8 % invalidov odločbo o invalidnosti glede na različne zakone, preostalih 5 % (po ocenah invalidskih organizacij oziroma članstva v njih) pa je oseb z večjo telesno okvaro. Invalidi so tako pomembna skupina, ki lahko enakovredno prispeva kaj k razvoju družbe, pa vendar njihove zmogljivosti še niso v celoti razvite zaradi prenekaterih ovir in zmanjšane dostopnosti, na katero naletijo invalidi v življenju.« (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, 2014)

Pri tem je treba poudariti, da je vprašanje invalidnosti že nekaj časa priznано kot pomembno politično vprašanje v povezavi z zagotavljanjem univerzalnih človekovih pravic. Med ključnimi mednarodnimi dokumenti na to temo velja omeniti predvsem dva: **Konvencija o pravicah oseb s funkcionalnimi oviranostmi** (UN, 2006) in **Spremenimo svet: agenda za trajnostni razvoj do leta 2030** (UN, 2015).

Konvencija o pravicah oseb s funkcionalnimi oviranostmi, ki jo je Slovenija ratificirala leta 2008, izpostavlja, da je invalidnost razvijajoči se koncept in posledica medsebojnega sodelovanja med invalidi ter ovirami zaradi stališč v družbi in ovirami v okolju, ki preprečujejo, da bi funkcionalno ovirane osebe pod enakimi pogoji kakor drugi polno in učinkovito sodelovale v družbi.

V zvezi z urbanizmom in prostorskim planiranjem je generalna skupščina Združenih narodov v letu 2015 sprejela pomemben dokument z naslovom *Spremenimo svet: agenda za trajnostni razvoj do leta 2030*. Dokument našteva 17 ciljev, ki jih je treba uresničiti do leta 2030 za zagotavljanje trajnostnega razvoja. Med njimi sta za

problematiko funkcionalne oviranosti najbolj relevantna **Cilj 10** in **Cilj 11**. Prvi se nanaša na pravice invalidov in njihovo vključevanje v družbo, drugi pa na konkretno zagotavljanje prostega dostopa v bivalnem prostoru, zato ju navajamo.

Cilj 10: Zmanjšati neenakosti znotraj držav in med državami

Do leta 2030 zagotoviti večjo vlogo vseh ljudi ter spodbujati njihovo vključevanje v družbeno, gospodarsko in politično življenje, ne glede na starost, spol, invalidnost, raso, narodnost, poreklo, vero ali ekonomski ali drug status.

Cilj 11: Poskrbeti za odprta, varna, vzdržljiva in trajnostna mesta in naselja

Do leta 2030 vsem omogočiti uporabo varnega, cenovno sprejemljivega, dostopnega in trajnostnega prevoza ter izboljšati prometno varnost, zlasti z boljšimi možnostmi javnega prevoza, s posebnim poudarkom na potrebah ljudi v težkih življenjskih okoliščinah, žensk, otrok, invalidov in starejših.

Do leta 2030 pospešiti odprto in trajnostno urbanizacijo ter možnost vključujočega, celostnega in trajnostnega načrtovanja in upravljanja naselij v vseh državah.

Do leta 2030 zagotoviti splošen dostop do varnih, odprtih in dostopnih zelenih in javnih površin, zlasti za ženske in otroke, starejše in invalide.

Omenjeni dokumenti opredeljujejo velike cilje. Njihovo uresničevanje je velik izziv za politiko, urbanistično stroko in vse druge deležnike po vsem svetu. V nadaljevanju predstavljam kratko poročilo o dosedanjih naporih Urbanističnega inštituta na tem področju.

2.2 STANJE V SLOVENIJI

Da bi preverili, kako se v Sloveniji uresničujejo mednarodni in domači dokumenti ter sprejeti zakoni o pravicah invalidov, smo raziskovalci Urbanističnega inštituta Republike Slovenije skupaj z raziskovalci Inštituta Republike Slovenije za socialno varstvo v letih 2008–2011 v treh fazah izvedli obsežno analizo stanja invalidskega varstva pri nas (Sendi in drugi, 2011). Glavna raziskovalna hipoteza je bila, da je v Sloveniji premalo narejenega za uresničevanje pravic invalidov.

Osnova raziskave sta bila dva slovenska dokumenta: Strategija dostopna Slovenija (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, 2005) in Akcijski program za invalide 2007–2013 (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, 2006). Glavni cilji strategije so bili: odpraviti grajene in komunikacijske ovire, urediti dostopnost dela, znanja in informacij, ustvarjati enake možnosti za invalide in vse funkcionalno ovirane ljudi ter nuditi tehnično podporo tistim, ki jo potrebujejo za uspešno vključitev v življenje in delo. Akcijski program pa je podrobno določal naloge politike invalidskega varstva med letoma 2007 in 2013, konkretne cilje, ki jih je treba uresničevati po posameznih področjih, in glavne nosilce, ki so zadolženi za njihovo uresničevanje.

Na osnovi omenjenih dokumentov smo v raziskavi analizirali dostopnost grajenega okolja, komunikacij in informacij ter kako cilji, ki so določeni v obeh dokumentih, invalidom zagotavljajo prosto gibanje in jim omogočajo socialno vključevanje.

Analiza se je osredotočila predvsem na naslednje cilje, ki jih določa strategija in so podrobneje opisani v akcijskem programu.

- Odpraviti grajene in komunikacijske ovire v obstoječih objektih v javni rabi in na javnih površinah.
- Zagotoviti dostopnost potniškega prometa.
- Zagotoviti dostopnost izobraževanja, usposabljanja in zaposlovanja.
- Zagotoviti dostopnost zdravstvenega in socialnega varstva.
- Zagotoviti dostopnost storitev državne uprave.
- Zagotoviti dostopnost ponudbe kulturnih ustanov.
- Zagotoviti dostopnost dejavnosti preživljanja prostega časa.

Cilji raziskave so bili naslednji.

1. Ugotoviti, katere so glavne ovire, s katerimi se invalidi srečujejo pri uresničevanju pravic do dostopa brez ovir.
2. Na podlagi analiz politik in ukrepov Evropske unije in Slovenije ter mednarodnih dokumentov na področju dostopnosti grajenega okolja, komunikacij in informacij ter na podlagi pregleda najnovejših pristopov k odpravljanju ovir, povezanih z dostopnostjo grajenega okolja, komunikacij in informacij, predstaviti in širiti informacije o primerih dobrih praks.
3. Nosilec odločanja pripraviti ustrezne metodologije in orodja za učinkovitejše reševanje problemov dostopa brez ovir.

2.3 KLJUČNI REZULTATI RAZISKAVE

V tem prispevku predstavljamo na kratko le rezultate, ki se nanašajo na tretji cilj raziskave, tj. na metodologije in orodja za učinkovitejše reševanje problemov dostopa brez ovir. V tem segmentu izpostavljamo predvsem tri pomembne rezultate: razvoj tehničnega orodja za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi, vzpostavitev spletnega vodnika za invalide ter postavitev foruma za vnašanje pobud in spremljanje dogajanja v prostoru.

Tehnično orodje za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi. Temeljni element tehničnega orodja za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi je **popisni list**. Popisni list vsebuje nabor kriterijev, ki so ključni za ocenjevanje skladnosti oz. neskladnosti z veljavnimi predpisi, ki se nanašajo na oblikovanje prostora in gradnjo brez ovir. V popisnem listu je na voljo 250 vprašanj/kriterijev. Kriteriji ocenjevanja se nanašajo na veljavno zakonodajo, relevantne predpise in standarde. Pripravljen je za ocenjevanje dostopnosti za tri oblike invalidnosti: gibalno ovirane, slepe in slabovidne, gluhe in naglušne osebe ter za vse tipe objektov v javni rabi.

Spletni vodnik za invalide. Spletni vodnik za invalide predstavlja informacije o (ne)dostopnosti vseh objektov v javni rabi, ki smo jih do sedaj pregledali. V času priprave tega prispevka je v spletnem vodniku informacija o dostopnosti za okrog 60 objektov v javni rabi. Vodnik postopoma dopolnjujemo glede na dinamiko naročanja ocenjevanja dostopnosti s strani posameznih lastnikov oz. upravnikov objektov v

javni rabi po Sloveniji. Vodnik je dostopen na spletnem naslovu: <http://zmoremo.uirs.si/Vodnik>.

Forum za vnašanje pobud. Forum se nahaja na isti strani kakor spletni vodnik za invalide. Gre za interaktivni portal, ki smo ga izdelali, da bi osebam z oviranostmi in tudi splošni javnosti omogočili dejavno sodelovanje pri odkrivanju in odpravljanju vseh vrst ovir v grajenem okolju in pri sporazumevanju po vsej Sloveniji. Forum ponuja možnost vnosa pobud, opozoril ali podatkov o dostopnosti objektov v Sloveniji. To je orodje za zbiranje informacij o vseh oblikah ovir, s katerimi se osebe z oviranostmi srečujejo v vsakdanjem življenju. Ljudem z oviranostmi in širši javnosti omogoča, da sami navedejo konkretne ovire, na katere naletijo v svojem bivalnem okolju ali kjerkoli v Sloveniji. Razen podatkov o obstoječih ovirah je na forumu možno sporočiti tudi podatke o ovirah, ki šele nastajajo, to je o objektih, ki se gradijo na novo. Namen tega ukrepa je preprečiti pojav novih ovir. Pristop od spodaj navzgor (Sendi, 2014), ki smo ga uvedli, se osredotoča na aktivacijo splošne javnosti, da bi ta prevzela dejavno vlogo v boju proti oviram v bivalnem okolju; ta pristop je nova dodana vrednost k dosedanjim naporom na tem področju.

3 SKLEP

Na podlagi ugotovitev naše raziskave o stanju invalidskega varstva v Sloveniji lahko izpostavimo tri pomembne zaključke. Ugotovili smo, da je bilo v zadnjem času za gibalno ovirane sicer precej narejenega, a je stanje še vedno nezadovoljivo. Za kategorijo slepih in slabovidnih smo opazili le manjši napredek, najmanj pa je bilo do sedaj narejenega za odpravo ovir za gluhe in naglušne. Za odpravo ovir za *nevidne invalide*, kot se sami pogosto imenujejo, bo treba vložiti precej več naporov kakor v preteklosti.

Nujen ukrep za večji napredek na tem področju je zagotovitev doslednega izvajanja zakonodaje in predpisov, ki se nanašajo na odpravo grajenih in komunikacijskih ovir. Prav tako pomemben in s prejšnjim povezan ukrep je večja učinkovitost delovanja inšpekcijske službe, ki mora zagotoviti, da so vsi objekti načrtovani in zgrajeni oz. postavljeni v skladu z zakonodajo in z vsemi relevantnimi predpisi. V nasprotnem primeru mora inšpekcijska služba dosledno in učinkovito sankcionirati vse kršitelje. Veliko je treba narediti tudi na področju ozaveščanja širše družbe o problematiki funkcionalne oviranosti in o potrebi po družnih naporih pri odpravljanju ovir v bivalnem prostoru. Končna rešitev problemov pa bi bila uvedba in dosledno implementiranje načela »univerzalnega oblikovanja«. Univerzalno oblikovanje pomeni (po definiciji *Konvencije o pravicah invalidov*) oblikovanje proizvodov, okolja, programov in storitev, ki je čim uporabnejše za vse ljudi, ne da bi ga bilo treba prilagajati ali posebej načrtovati.

LITERATURA

- Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (2006). *Akcijski program za invalide 2007–2013*.
Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in enake možnosti (2014). *Akcijski program za invalide 2014–2021*.

- Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (2005). *Nacionalne usmeritve za izboljšanje dostopnosti grajenega okolja, informacij in komunikacij za invalide – Strategija dostopna Slovenija*. Uradni list RS, 24/2005.
- Sendi Richard, Bizjak Igor, Kerbler Boštjan, Tominc Biba, Goršič Nina, Nikšič Matej, Mujkić Sabina, Kobal Barbara, Boljka Urban, Nagode Mateja, Smolej Jež Simona, Kovač Nadja, Marčič Renata, Narat Tamara (2011). *Ukrepi za uresničevanje pravic invalidov do dostopa brez ovir: inventarizacija obstoječih ovir v grajenem okolju in v objektih v javni rabi po Sloveniji: končno poročilo*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Sendi Richard (2014). *Socialna inovacija za boj proti diskriminaciji oseb z oviranostmi v grajenem okolju*. Urbani izziv, letnik 25, št. 2, str. 48–57.
- SURS (2014). V septembru 2014 je bilo med registriranimi brezposelnimi osebami v Sloveniji 15,7 % invalidov. V: <http://www.stat.si/StatWeb/News/Index/4916>.
- UN (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol*. United Nations. V: <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>.
- UN (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. United Nations. V: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>.
- Vovk Marija (2000). *Načrtovanje in prilagajanje grajenega okolja v korist funkcionalno oviranim ljudem*. Priročnik. Ljubljana: Urbani izziv publikacije.
- WHO (1980). *International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps. A manual of classification relating to the consequences of disease*. V: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/41003/1/9241541261_eng.pdf.

Kontaktne informacije:

Richard Sendi

Urbanistični inštitut Republike Slovenije

richard.sendi@uirsi.si